

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly-
és munkatáborában
(1944-1953)**

Molnár D. Erzsébet

Témavezető: Dr. Pallai László

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2015

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

1944 végén, a hadi események végeztével, a front továbbvonulásával és a fegyverek elhallgatásával a kárpátaljai magyarság számára nem a béke és a nyugalom időszaka következett, hanem további megpróbáltatásokkal kellett szembenézniük. A kollektív bűnösség kreált elve alapján bűnös nemzetnek nyilvánított magyar és német etnikum tízezrei számára a vesztes világháború következménye deportálások, kényszermunka, málenkij robot volt.

A magyar nemzet megbüntetésére irányuló szovjet akarat a kárpátaljai magyarság esetében is megmutatkozott, annál is inkább mivel Sztálin elhatározta a terület Szovjetunióhoz való csatolását. Meghatározó vélemények szerint a legnagyobb mértékű etnikai tisztogatás az akkori Magyarország területén Kárpátalján ment végbe. A szovjet rendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése Kárpátalján már 1944 októberében a szovjet csapatok, a 4. Ukrán Front katonáinak a megjelenésével kezdetét vette.

Kárpátalja szovjetizálásának számos vonatkozása közül – a tanácsok létrejötte, a földkérdés rendezése, az erőszakos kolhozosítás és a kötelező terménybeszolgáltatás, az államosítás, a történelmi egyházak elleni küzdelem – a legtragikusabb következménnyel a helyi magyarság számára a málenkij robot járt. A fogalom az orosz „malenykaja robota”ból ered, ami „kis munkát” jelent. A „málenkij robot” (kis munka) kifejezésének gyakori használatával és a csupán 3 napig tartó jóvátételi munka ígéretével ártatlan polgárok tízezreit hurcolták el. Ezért jelenti a málenkij robot fogalma a civil polgárok tömegeinek deportálását és hosszú ideig tartó raboskodását a Szovjetunió lágereiben.

A szovjet táborvilágban raboskodók alapvetően két típusú lágerrendszerben voltak fogva tartva: a GULAG (Glavnoje Upravlenyije Lagerej / Lágerek Főigazgatósága) táboraiiban és GUPVI (Glavnoje Upravlenyije Vojennoplennih i Internyirovanih / Hadifogoly-és Internáltügyi Főparancsnokság) lágereiben. Mind a két típusú lágerrendszer az 1934-ben létrehozott NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel / Belügyi Népbiztosság) felügyelete és irányítása alá tartozott, azonban jelentős különbség volt köztük, mely leginkább a foglyok odakerülésének körülményeiben, módjában fogható meg: míg a GUPVI-lágerekbe hadifoglyok és internáltak tömegesen kerültek, egyszerre, nagy létszámban lettek odahurcolva, nem

volt fontos a foglyok személyi kiléte, a szovjet hatóságok csak azt tartották szem előtt, hogy meglegyen a létszám, vagy izoláljanak egy adott nemzetiséget, addig a GULAG-lágerekbe kerültek esetében nagyon is fontos volt a fogoly személye, akikben a megszálló szovjet hatalom képviselői akadályozó tényezőt tételeztek fel a rezsim kiépítésének folyamatában, ezért ők az ellenük kreált koncepciók perек lebonyolítása révén váltak fogollyá és kerültek a GULAG kényszermunkatáborába.

A málenkij robot tragédiája után, 1947-től a régió katonaköteles korú magyar fiataljait bizalmatlannak tartva a katonai szolgálatra, arra kötelezték, hogy szolgálati idejüket a Donyec-medencei szénbányákban töltsék le, ingyen munkaerőként használva őket a háború után romokban heverő Szovjetunió újjáépítésében. A munkaszolgálatnak ez a formája 1952-ig volt érvényben.

Az értekezés megírása során a következő célkitűzések kerültek megfogalmazásra:

1. Kárpátalja szovjetizálásának a bemutatása.
2. A málenkij robot indítékainak megvizsgálása a kárpátaljai elhurcoltak esetében.
3. A GUPVI-táborokban lévő kárpátaljai elhurcoltak számának és területi megoszlásának a meghatározása.
4. A görögkatolikus magyar közösség málenkij robotban való érintettségének a megvizsgálása.
5. A kárpátaljai magyar és magyarbarát ruszin értelmiség, illetve a „kulákság” elleni koncepciók perек bemutatása.
6. A kárpátaljai magyaroknak a donbászi munkaszolgálatban való érintettségének a feltárása.

II. Felhasznált források, alkalmazott módszerek

Jelen kutatás elsősorban a Kárpátaljai Állami Levéltárban található forrásokon alapul. A régió 1944-1946 közötti, Kárpátontúli Ukrajnaként jegyzett éveit feldolgozó iratanyag a 14. F.P. jelzet alatt találhatóak.¹ Az elsődleges források csoportjába tartozik Ukrajna Néptanácsának Közlönye (Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoji Ukrajini), melyben az 1944-46 között működő Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa által kiadott dekrétumokat, rendeleteket, határozatokat nyomtatták ki. A rendelkezések a Közlöny publikálásának napján léptek hatályba.

1946. január 22-től, miután a területet Kárpátontúli megyeként (Zakarpatszka oblaszty) de jure is a Szovjetunió közigazgatási egysége lett, a kapcsolódó iratanyagot gyűjtő fondok számozása újrakezdődik, vagyis a vonatkozó dokumentumok 1. F. P. jelzet alatt találhatóak. Itt kell elsősorban megemlítenünk a munka megírása szempontjából nélkülözhetetlen Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveit (Протоколи засідання бюро Закарпатського обкому КП України), illetve az ülések rögzített hangfelvételeit (Стенограми засідання бюро Закарпатського обкому КП України).

A levéltári források mellett szintén elsődleges jelentősége van a deportálásokat túlélte elhurcoltak, illetve a szovjetizálást átélte adatközlők visszaemlékezéseinek, melyek a témához kapcsolódó iratok hiányossága miatt hatalmas értékkel bírnak. A reneszánszát élő, az egyéni és kollektív tapasztalatokra koncentrááló történettudományi módszert, az oral history módszerét alkalmazva az eseményekre még emlékező egykori szemtanúk, illetve résztvevők meg- és kikérdezése által további, részletesebb, a levéltári iratokban, statisztikákban nem szereplő információk birtokába juthatunk. A téma aktualitását mi sem támasztja jobban alá, mint hogy a túlélők felbecsülhetetlen visszaemlékezéseit illetően a 70 évvel ezelőtt történt eseményekkel kapcsolatban a huszonnegyedik óra utolsó percében vagyunk. Ebben a tekintetben nagy hasznát vettük a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetében annak a 2004 óta folyó kutatás eredményeinek, amely a málenkij robot túlélőinek a feltérképezést célozta meg.

¹ A Kárpátaljai Állami Levéltárban az iratokat a következő rendszerben őrzik: Fond, Opisz, Odinica Zberihanyja, dátum. 1944-től, a szovjet érában jegyzett iratokat a levéltárban a fond mellett a P. jelzéssel is ellátták, ami a „Радянський”-nak, vagyis a „Szovjet”-nek a rövidítése. Az iratok jelzetét az alábbi rövidítésben adjuk meg: KÁL, F.P. ...op. ..., od.zb. ... oldalszám.

A deportálások körülményeinek, a lágerélet jobb megismeréséhez járulnak hozzá az elsődleges források következő csoportja, a titokban írt lágernaplók, a táborokból ritkán, nehéz körülmények között hazaküldött levelek, vagy a hazaérkezés után született memoárok, kéziratok.

A fent felsorolt források és a szakirodalomban található információk szintetizálásával igyekeztünk árnyaltabb képet mutatni a témáról.

III. Az eredmények tézisszerű felsorolása

A fentebb leírt célkitűzések fényében a forráscsoportok megvizsgálása és az információk szintetizálását követően az értekezés következő eredményeit lehet megfogalmazni:

1. A kutatás eredményeként is igazolást nyert az a szakirodalomban már megfogalmazott tézis, miszerint Kárpátalja szovjetizálása moszkvai forgatókönyv alapján, kommunizmus, internacionalizmus, tervgazdálkodás doktrínáira támaszkodva, a Szovjetunióban alkalmazott minta szerint készült, magán viselve minden olyan jegyet, amely a birodalomban a kommunizmus építését jellemezte. A szovjet rendszer kiépítését Kárpátalján is az erőszak, a megfélemlítés, a nemzeti értelmiség felszámolása jellemezte. Ennek a folyamatnak szerves részét képezte az egypártrendszer és a tanács hatalom kiépítése, az államosítás és az erőszakos kollektivizálás, az államhatalomnak a történelmi egyházakkal szembeni fellépése, illetve a kíméletlen leszámolás a „belső ellenséggel”.

2. A kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfilekosság 1944-es elhurcolásának indítékait vizsgálva, a kutatás eredményeként elmondható hogy a deportálások elsődleges oka az etnikai alapon történő tisztogatás volt, melyhez a szovjet hatalom számára megfelelő alapot szolgáltatott a kollektív bűnösség elve. A terület magyarságának megtizedelése egyfajta biztonságpolitikai megoldást jelentett a szovjet vezetés számára, akik így akarták megoldani a szovjet háttország azonnali megtisztítását a megbízhatatlan elemektől, amely különös jelentőséggel bírt abban a tekintetben, hogy Kárpátalját a szomszédos Magyarország területéről választották le és csatolták a terjeszkedő szovjet birodalom kötelékébe. Ugyanakkor a politikai indíték mellett nem hagyható figyelmen kívül a gazdasági indíték sem: meg kell említenünk a legcsekélyebb befektetések nélküli ingyen munkaerőt is, amit az elhurcoltak jelentettek a világháború után romokban heverő birodalom számára.

3. A szovjetizálás számos aspektusait rögzítő dokumentum feldolgozása mellett sikerült rávilágítani a málenkij robot kutatásával kapcsolatban nagy fontossággal bíró 1945 júliusában, településenként összeállított névsorra, amelyet Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa utasítására írtak össze azzal a céllal, hogy felmérjék a területről származó, sztálini légerekben raboskodók személyek számát. A névjegyzékben együtt szerepelnek a frontról, hadifogolyként légerekbe került személyek és az otthonukból civilként internáltak adatai. Mivel az eredeti névsorban a számozás több helyen is

meglehetősen kaotikus, többször újakezdődik egy településen belül, a minél pontosabb információ érdekében célszerűnek láttuk az adatoknak elektronikus adatbázisba történő rendezését, amely alapján megállapítható, hogy 28 098 kárpátaljai magyar és német nemzetiségű személy raboskodott szovjet hadifogoly- és internáltügyi lágerekben. Ezen adatok szerint tehát túlzó a szakirodalomban szereplő és a köztudatban is jelenlévő 40 ezres szám.

4. A kutatás során – a Pearson-féle korrelációs analízismódszerével – bizonyítást nyert ama hipotézis, amit a visszaemlékezések alapján állítottunk fel, és amelyre vonatkozóan utalást találunk Dálnoki Miklós Bélának a szovjet vezetésnek írt levelében arra vonatkozóan, hogy a nagyobb lélekszámmal rendelkező görögkatolikus községeket nem, vagy csak kisebb mértékben érintették a málenkij robot eseményei. Ez a tény is az elhurcolások etnikai jellegét támasztja alá, ugyanis a Kárpátaljára érkező szovjet megszálló erők nem voltak tisztában a terület nemzetiségi összetételével, így azzal sem, hogy a régióban létezik magyar nemzetiségű görögkatolikus közösség, akiket automatikusan szlávoknak tudva be, nem hurcoltak el. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a görögkatolikus felekezethez tartozóak a későbbiekben nem váltak a kommunizmus áldozatává, hiszen közismertek a szovjet hatalomnak azon intézkedései, amelyeket az unitus egyház, és a pravoszláv egyházba be nem lépő görögkatolikus papok ellen foganatosítottak.

5. Az értekezés megírása során igyekeztünk bemutatni szovjet hatalom által vezényelt tisztogatási sorozatot, melynek célja volt a közösség értelmiségi rétegének, a történelmi egyházak képviselőinek, a kolhozosításnak ellenálló gazdálkodóknak eltávolítása a rezsim hatékony kiépítésének az útjából. Az ellenük levezényelt, többnyire a GULÁG táborokba történő deportálással végződő koncepciós perek révén ugyanis a „vezetők” vagy „pásztor” nélkül maradt, megfélemlített kárpátaljai közösséget a megszálló szovjet hatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták beintegrálni a rezsimbe. Az intézkedés révén a sztálinizmus áldozataivá váltak nemcsak a kommunista rendszerrel bármilyen formában szembehelyezkedő személyek, de azok is, akikben a pártfunkcionáriusok potenciális akadályozó tényezőt láttak a Sztálin nevével fémjelzett rendszer kiépítésében.

6. A kutatás során rávilágítottunk, hogy a régió katonaköteles korú fiataljainak 1947-től újabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie: a Donyec-medencében letöltendő három év munkaszolgálat. Bár hivatalosan nem lett

kimondva, hogy a bányászati munkára való kötelezés nemzetiségi alapon történt volna és kisebb vagy nagyobb mértékben a Szovjetunióban élő valamennyi nemzetiséget érintett, a mindaddig feltárt források arra engednek következtetni, hogy a Kárpátaljáról kiállított kvóta jelentős részét a magyar nemzetiségű fiatalok tették ki. Sajnálatos módon mindaddig nem kerültek napvilágra olyan összesítő adatok, amely az 1947-52 között munkaszolgálatra irányítottak létszámára vonatkozna, részadatok állnak rendelkezésünkre, miszerint 1947-1949 között körülbelül 12 ezer kárpátaljai lakost irányítottak bányászati munkára a Donyec-medencébe. A munkaszolgálatot teljesítők és a lakosság emlékezetében is úgy él a munkaszolgálat, mint a málenkij robot utáni következő deportálási kísérlet, ami leginkább az 1944-es elhurcolások időbeli közelségével magyarázható, hiszen a deportáltak többsége még haza sem érkezett a lágerekből. Nem túlzás tehát az az állítás, miszerint a donbászi munkaszolgálat mindazonáltal, hogy elsődlegesen a donyeci szénmedencében dolgozó ingyen munkaerőt jelentett az iparosítást erőltetetten szorgalmazó szovjet vezetés számára, nagymértékben járult hozzá a kárpátaljai magyarság megfélemlítéséhez és meggyengítéséhez.

Összegezve az eddig leírtakat elmondható, hogy a Szovjetunió megjelenése a térségben nemcsak új hatalmat, új rendszert hozott, hanem a szovjet rezsimek kiépítésének folyamatában különösen hátrányos helyzetbe kerültek a Kárpátalján élő magyarok, akiket több, a szovjet érában keletkezett dokumentum is fasisztának minősített, és akiknek ezzel megkezdődött kisebbségi történelmük második korszaka, amely egyben a mai napig a legsötétebb periódus is. A megpróbáltatásokat túlélőket a hazatérésük után egy teljesen más világ fogadta, amelyben ők másodrendű állampolgárok voltak a régió többi, magyar nemzetiségű lakosával együtt, hiszen 1944 novemberében, a novemberi manifesztum keretében a magyarokat és a németeket örök ellenségnek nyilvánítják. Sajnálatos, és a túlélők számára ma is fájó, hogy rehabilitálásuk nem történt meg, nem hangzott el legfelsőbb szinten, hogy nem voltak bűnösök. Az 1991 áprilisában – Ukrajna függetlenné válása előtt néhány hónappal – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa elfogadta ugyan az politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvényt, azonban ez csak azokra a személyekre vonatkozott, akik ellen ítélet született, így a málenkij robotra hurcoltak esetében nem volt hatályos.

Nyilvántartási szám: DEENK/101/2015.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Molnár D. Erzsébet
Neptun kód: FHCLB3
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészlet(ek) (8)

- Molnár D.E.:** A "malenykij robot"-ra elhurcolt felső-Tisza-vidéki magyarok egy felmérés tükrében.
In: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2012. Szerk.: Bocskor Andrea, Dobos Sándor, PoliPrint, Ungvár, 43-57, 2012. ISBN: 9789662595192
- Molnár D.E.:** A polgári lakosság Magyarországról és a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról történő kényszermunkára hurcolásának összehasonlító elemzése.
In: "Így maradok meg hívivőnek...": in memoriam Soós Kálmán : tanulmányok Soós Kálmán emlékére. Szerk.: Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PoliPrint, Ungvár, 132-144, 2012. ISBN: 9789662595222
- Molnár D.E.:** "Emberről aszaló intézet Szolyván": Deportálások a Nagyszőlősi járásból a szovjet rendszer kiépítésének idején (egy felmérés tükrében).
In: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2012. Szerk.: Bocskor Andrea, Dobos Sándor, PoliPrint, Ungvár, 59-70, 2012. ISBN: 9789662595192
- Molnár D.E.:** A malenykij robotra elhurcolt kárpátaljai magyarok egy felmérés tükrében.
In: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2010. PoliPrint, Ungvár, 47-63, 2010. ISBN: 9789667966904

5. **Molnár D.E.**: Kárpátaljai magyarok a donbászi munkaszolgálaton (egy felmérés tükrében).
In: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye 2010. PoliPrint, Ungvár, 33-46, 2010. ISBN: 9789667966904
6. **Molnár D.E.**, Tóth Z.: A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátaljáról donbászi kényszermunkára.
In: "Egyetlen bűnünk a származásunk volt..." : Német és magyar polgári lakosok deportálása "malenkij robot"-ra a sztálini lágerrekbe 1944/45-1955. Szerk.: Bognár Zalán, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 218-231, 2009. ISBN: 9789630680738
7. **Molnár D.E.**: A kárpátaljai németek elhurcolása a szovjet rendszer kiépítésének idején.
In: "Otthon a könny is édes" 1944-1955 : Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Bakura Sándor, Dupka György, Kovács Elemér, Kovács Erzsébet. Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna, Intermix Kiadó, Ungvár ; Budapest, 34-54, 2009. ISBN: 9638352981
8. **Svetkó E.**: Kisebbségpolitika Kárpátalján a szovjet rendszer kiépítésének idején (1947-1952): A donbászi munkatáborokba elhurcoltak visszaemlékezései alapján.
In: Kárpátalja : társadalomtudományi tanulmányok. Szerk.: Beregszászi Anikó, Papp Richárd, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkut. Int., Budapest, 86-100, 2005. ISBN: 9635084749

Magyar nyelvű tudományos közlemény(ek) hazai folyóiratban (3)

9. **Molnár D.E.**: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében.
Mediárium. 5 (3), 42-58, 2011. ISSN: 1789-0357.
10. **Svetkó E.**: "...megtorlás a javából", avagy a málenkij robot Kárpátalján (a túlélőkkel készített mélyinterjúk és kérdőíves felmérés alapján).
Kút. 5 (4), 83-100, 2006. ISSN: 1589-1445.
11. **Svetkó E.**: A donbászi munkaszolgálat.
Köz-politika. 4 (2), 56-60, 2003. ISSN: 1218-1951.

Magyar nyelvű tudományos közlemény(ek) külföldi folyóiratban (2)

12. **Molnár D.E.:** Kárpátaljai magyarok Gulag-táborokba kerülésének körülményei.
Acta Acad. Beregsasiensis. 13 (1), 88-103, 2014. ISSN: 2310-1954.
13. **Svetkó E.:** Adalékok a nemzetiségpolitika alakulásához Kárpátalján (1947-1952):A donbászi munkatáborok résztvevőinek visszaemlékezéseiből.
Acta Beregsasiensis 3, 82-96, 2003.

Magyar nyelvű konferencia közlemény(ek) (1)

14. **Svetkó E.:** A málenkij robot Kárpátalján egy felmérés tükrében.
In: Állam és nemzet a XIX-XX. században : a 2006. március 31 - április 1-én megrendezett Történész Doktoranduszok Debreceni Konferenciája előadásai. Szerk.: Bodnár Erzsébet, Demeter Gábor, [Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Isk.], Debrecen, 126-134, 2006. ISBN: 9789634732020

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2015.05.04.

